

CZÓBEL MINKA ÉS BÜTTNER HELEN BARÁTSÁGA

Az anarcsi Czóbel család írásos hagyatéka a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban,¹ illetve az Országos Széchényi Könyvtárban található. A család legismertebb alakja Minka, akinek levelei, naplórészletei, valamint műveinek kéziratos töredékei képezik a hagyaték jelentős részét.

A költőnő iránt érdeklődve Margócsy József adta az ötletet, hogy Czóbel Minka életének egy még keveset vizsgált területével, a Büttner Helénhez fűződő kapcsolatával foglalkozzam.² Barátságuk megismeréséhez német nyelvű levelezésüket választottam segítségül. (A dolgozatban található részleteket saját fordításomban közlöm.) A levelezés igen nagy terjedelmét figyelembe véve csak az 1890–1896 között írott anyag pontosabb vizsgálatára vállalkoztam. Ebben az időben a legérdekesebbek a levelek, ekkor még sok szó esik irodalomról, képzőművészetről, művészetéről, míg később egyre inkább előtérbe kerülnek az anarcsi birtokkal, a családdal, a gazdálkodással kapcsolatos ügyek, pletykák és a betegségekről szóló panaszok. A vizsgált korszakból fennmaradt levelek főként intellektuális jellegűek, csak ritkán esik szó magánügyekről, érzelmekről.

Célom az, hogy levelezésüket figyelemmel kísérve rávilágítsak Czóbel Minka néhány művének alkotói folyamatára; bemutassam ezt a kevés figyelemre méltított kapcsolatot és ennek hatását Czóbel Minka művészetére és életszemléletére.

Czóbel Minka a XIX. század végének költője és írója. Tudatos művész, számára a költészet, az írás létszükséglet, de emellett megélhetését is reméli tőle. A magyar szecesszió legfontosabb képviselőjeként, a Nyugat előfutáraként tartják számon, ő maga azonban öntudatlanul lesz az irányzat alkotója, hiszen jobbára semmilyen művészeti csoporttal nem tartja a kapcsolatot, nem költözik Pestre, inkább Anarcon él és alkot. 1910-ben lesz a Petőfi Társaság tagja, de ekkor már elveszti népszerűségét, csak ritkán van alkalma publikálni, és már régóta nem jelenik meg kötete. A konzervatív irodalmi társaságba való felvételét munkásságán kívül a Pekár Gyulával³ korábbra visszanyúló barátságának köszönheti.

Irodalmi tevékenységének tetőpontja az 1890–1895 közötti időszak, ekkor minden évben megjelenik egy-egy könyve. Ezután két dráma következik, majd egy válogatás, és csak 1903-ban egy újabb verseskötet. Verseskötetein kívül három prózai műve jelenik meg. *Hafia* c. elbeszélése, *A két arany hajszál* c. regénye és *Pókhálók* c. elbeszéléskötete. Legértékesebbnek tartott verseskötete, *Az erdő*

¹ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban SZSZBML), XIII. 2. A Czóbel család levéltára (a továbbiakban XIII. 2.). Anyagát dr. Balogh István és dr. Margócsy József rendezte.

² Dr. Kis Margit: Czóbel Minka. Nyíregyháza, 1980. (a továbbiakban Kis, 1980.); Margócsy József: Egy régi udvarház utolsó gazdája. Nyíregyháza, 1988. (a továbbiakban Margócsy, 1988.)

³ Pekár Gyula (1867–1937): író, Justh Zsigmond barátja. 1901-től a Kisfaludy és a Petőfi Társaság tagja, 1920-tól a Petőfi Társaság elnöke. Justh révén ismerkedett meg Czóbel Minkával.

hangja 1914-ben jelent meg, és visszhangtalanul maradt. Czóbel Minka még ezután is folyamatosan dolgozik, de publikálatlan művei a második világháború során javarészt eltűnnek.⁴ A költőnőt elfelejtette az irodalomtörténet, újrafelfedezése Pór Péternek köszönhető. Az 1974-ben megjelenő *Boszorkánydalok* c. válogatása⁵ felélesztette Czóbel Minkát, és annak kérdését is, vajon jogos-e őt a nagyok mellé, Komjáthy és Reviczky mellé emelni.

Czóbel Minka költészete a népnemzeti lírától indult, és fokozatosan alakult át szecessziós-szimbolikus költészetté. Első kötete, a *Nyírfalombok* még a népies-nemzeti hagyomány jegyében fogant, de a későbbiekben a közösségi látásmód helyett egyre inkább a szubjektum látásmódja került előtérbe. A *Nyírfalombokat* követő kötetekben fokozatosan jelenik meg az egyre erőteljesebbé váló költői én, és kialakul Czóbel Minka szecessziós és szimbolikus jegyeket tartalmazó költészete. Szecessziója azonban merőben más mint Adyé, hiszen Czóbel Minka erőteljes moralizmusa a vér és arany orgiái helyett a fehér tisztaságába menekül. Költészete nem sorolható egyértelműen a századforduló egyik izmusához sem, hiszen a szecessziós és szimbolista jegyek mellett, főként tájleírásaiban, impresszionista vonások is felfedezhetőek. Költészetének kiteljesedésével egyidejűleg Czóbel Minka egyre távolabb kerül saját társadalmi rétegétől. Érzékeny, állandóan kereső egyénisége formakeresésének lázában is megmutatkozik, ő az, aki először próbálkozik ritmikus prózával. A népnemzeti hagyomány Czóbel Minka költészetében való továbbélésével Pór Péter, szecessziós-szimbolista költészetének az irodalomtörténetbe való beillesztésével Danyi Magdolna és S. Varga Pál foglalkoztak munkáikban.⁶ Életrajzát Kis Margit tanulmányozta mélyrehatóan, hiszen ő még találkozhatott Czóbel Minkával, tőle magától tudhatta meg életének addig még ismeretlen részleteit. Így hiteles adatok állnak rendelkezésünkre a mindig titokzatosnak tartott költőnőről, akinek irodalmi munkásságán kívüli másik tudatos alkotása saját élete volt.

Czóbel Minka, aki 1855-ben édesapjától, báró Czóbel Imrétől és édesanyjától, gróf Vay Evelintől a Vilhelmina nevet kapta, születésnapját július 12-én ünnepelte.⁷ Családtagjai közül édesanyjával van a legjobb barátságban, ő felügyel taníttatására is. Anarcson nevelkedik házitanítók és édesanyja irányításával. Később tanulmányutakat tesz Svájcban, Angliában, Német-, Francia- és Olaszországban.

⁴ Czóbel Minka művei: *Nyírfalombok* (1890), *Hafia* (1891), *Újabb költemények* (1892), *Maya* (1893), *Fehér dalok* (1894), *A virradat dalai* (1896), *Pókhálók* (1906), *La migration de lame* (1897), *Donna Juana* (1900), *Kakukkfüvek* (1901), *Opálok* (1903), *A két arany hajszál* (1908), *Az erdő hangja* (1914), *A magyar nép nótás könyve* (1943), *Boszorkánydalok* (1974). Elvesztett művek: *A szű — történelmi regény*, *Sárkánydalok* — lírai költemények gyűjteménye.

⁵ Pór Péter: *Utószó*. In *Boszorkánydalok*. Budapest, 1974. (a továbbiakban Pór, 1974.)

⁶ Danyi Magdolna: Czóbel Minka. Újvidék, 1980.; Pór Péter: Konzervatív törekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége. Budapest, 1971.; S. Varga Pál: *A vágytalan boldogság költője. Czóbel Minka költői világképéről*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1994. 32–50.

⁷ Tidrenczel Sándor szerint július 8-án született Anarcson. Lásd Tidrenczel Sándor: Czóbel Minka vallomása. Irodalomtörténeti Közlemények, 1978. 502.

Párizsban járva előadásokat hallgat a Sorbonne-on.⁸ Rendkívüli műveltségre tesz szert, amely a korabeli női körökben ritkaságszámba megy. Gyermekkorától versel, de művei kiadására először csak sógora, Mednyánszky László⁹ és annak barátja, Justh Zsigmond¹⁰ biztatására szánja el magát. Justh és Mednyánszky ösztönzése a családi hagyomány folytatásának lehetőségét kínálta Czóbel Minkának, hiszen anyai ágon híres verselő ősökre tekinthetett vissza. Orczy Lőrinc széppapja Minkának, nagyanyja pedig Kazinczy Zsófia, Kazinczy Ferenc unokatestvére.¹¹ Jelentős szellemi műhelyt azonban Minka számára a bátyja, Czóbel István és Justh köré csoportosuló írók, filozófusok, festők társasága jelentett. A költészet számára komoly munka, és lassan életcélá válik, a finom társaságbeli szalonhölgy a költészet hatására a felületes életet megvető művésszé válik. Ezt tartja legkomolyabb hivatásának. Alkotómunkájának alapfeltétele pedig a szülőföld, a nyírségi táj, ezen belül is az anarcsi kastély. Itt él és alkot, szüleinek halála után pedig részt vesz nővérével, Emmával együtt a birtok gazdasági életében is. Méhészkedik, borászattal és kutyatenyésztéssel foglalkozik. Egész életében kínosan vigyáz egészségére, fiatalabb korában táncol, hegyet mászik, és élete végéig lovagol. A verseiben a halállal sokat foglalkozó költőnő tehát nagyon is kedveli az életet, és igyekszik minden szépet megragadni belőle. Magánya sem csúnyaságából¹² fakad, hanem a költészet által megismert eszméből, a tisztaság iránti vágyából.

Aki költői pályafutását végigkísérte, művészetét leginkább megértette, édesanyja mellett barátnője, *Büttner Helén* festőművész volt.¹³ Büttner Helént, a félig magyar származású, 1861-ben Németországban született festőnőt csak kevés lexikon jegyzi. Korában igen kedvelt állat-, sport- és portréfestő volt, festészetéből élt, jobbára az arisztokrácia igényeit elégítette ki. Halála után elfelejtették, és ellentétben kortársnőjével és barátnőjével, Czóbel Minkával, akit az irodalomtudomány egy időre újra az előtérbe helyezett, Büttner Helént a képzőművészet sohasem

⁸ Kis, 1980. 17.

⁹ Mednyánszky László (1852–1919): festő, szintén a müncheni művészeti akadémia növendéke. Czóbel István feleségének, Mednyánszky Margitnak testvére.

¹⁰ Justh Zsigmond (1863–1894): író, irodalomszervező. Mednyánszky László révén ismerkedik meg Minkával.

¹¹ Margócsy József: Az anarcsi Czóbel család iratai. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. 5–6. köt. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1985. 316. és 319.

¹² Czóbel Minka csúnyasága az irodalomtörténet számára legendássá vált, sokan ebből magyarázták költészetének megszületését és legfőbb motívumának, a magánynak kialakulását. Minka a ránk maradt fotók alapján nem nevezhető csúnyának, külseje nem sokban különbözik a korabeli közízlés által legszebbnek tartott hölgyekétől. Amikor látogatóban voltam Anarcszon Dajka Béla leszármazottjainál, Takács úr azt mondta: „*Azt mondják Minkáról, hogy csúnya volt, de látta a könyvtárban azt a képet? Úgy nézett ki, mint Sissi!*”

¹³ Legtöbb képe a nyíregyházi Jósa András Múzeumban található; összesen tizennégy darab, abból a hetven- vagy nyolcvanból, amely még Czóbel Minka halála után megvolt (Margócsy József szóbeli közlése). Lehetséges, hogy ezeknek nagy része feldolgozatlanul még ma is a múzeum raktárában porosodik. A Magyar Nemzeti Galéria is őrzi néhány művét, náluk található egy festmény, öt rajz, két vázlatkönyv és egy konvolutum. Valószínűleg számos képe van magántulajdonban.

fedezte fel újra. Életéről keveset tudnak, festményei, rajzai közül csak keveset találhatunk meg manapság, és egyetlen múzeumban sincsenek kiállítva.

Büttner Helén önmagát csakis és kizárólag a művészetnek szenteli: „*Életem irányítója egyébként is a művészet imádata, a természet szeretete s remélem ez marad továbbra is.*”¹⁴ Nagyon modern nő, cigarettázik, nyakkendőt hord, ami abból derül ki, hogy Minka több csomagjában ezeket küldi ajándékként.¹⁵ Haláláig megőrzi különc, férfias külsejét, sportos testalkatát, rendíthetetlen munkakedvét.

A költőnő és a festőnő barátsága 1889-ben kezdődött Mándokon. Büttner Helén itt Forgách Lászlónak dolgozik. Épp a vadásztársaságot festi. Minka így ír róla: „*Itt egy kis festőné van a Helén Büttner és engem nagyon érdekel. Sajnálom, s úgy szeretem: ma kaptam tőle egy igen szép kis skiccet: két szántó ökör, szabolcsi hangulat turáni nyugalom.*”¹⁶ Egy másik levelében ezt írja: „*Reggeli sétám mindig a kis festőnéhez, Büttnerhez: ki itt a vadásztársaságot festi. Ez érdekel: tökéletesen művészi temperamentum.*”¹⁷

Minka barátságuk kezdetén gyakran tartózkodik Anarcon kívül a mándoki Forgách-birtokon, barátnőjének, Forgách László feleségének, báró Sennyey Elzának¹⁸ vendégként. Ezenkívül sokszor vendégeskedik Nehrén¹⁹, bátyja feleségének, Mednyánszky Margitnak birtokán. Ekkor még részt vesz a bálokon, szellemileg pedig a nehrei kastély frissíti fel, ahol Czóbel István és Mednyánszky Margit köré gyülekeznek a kor írói, festői és egyéb művészei. Itt találkozik Minka Mednyánszky Lászlóval, Margit bátyjával, és az ő közvetítése révén kerül kapcsolatba Justh Zsigmonddal. Innen mindig lelkesedéssel számol be Helénnek arról, kiket ismert meg, kikkel beszélgetett, míg a mándoki szalon egyre inkább fásasztja. Megismerkedésük után Minka néhányszor együtt tartózkodik barátnőjével Mándokon, illetve Nehrén.

Helén 1891-ben egyre többet időzik Kiskartalon, csak néha tesz kirándulásokat Pestre, ahol kiállításokat látogat. Wesselényi Bélánál, Zsibón is dolgozik. 1894 februárjától augusztusig Párizsban tartózkodik, itt fest és kiállításokra pályázik. 1895-ben ismét főként Zsibón lakik, illetve Boncidán, ahol Bánffy Miklós arcképét festi. Az 1896-os évben Kartalon dolgozik. Mindeközben a karácsonyokat Anarcon tölti, s ha teheti, húsvétkor és pünkösdkor is odalátogat.

Büttner Helén 1890-ben, találkozásuk után Párizsba utazik, ekkor kezdődik levelezésük. Első levelét 1890. május 7-ére keltezi. Innen számol be Minkának

¹⁴ Tábori Kornél: Magyar művésznők. In: Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja. Budapest, 1913. (a továbbiakban Tábori, 1913.) 28.

¹⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZKK), 30/22. 45. db. Bob Minkának, Aszód, 1893. okt. 12.

¹⁶ Minka Justhnak, Mándok, 1889. dec. 3. In: Margócsy, 1988. 120.

¹⁷ Minka Justhnak, Mándok, 1890. febr. 14. In: Margócsy, 1988. 122.

¹⁸ Sennyey Elza (1856–1937): Forgách László felesége, Czóbelék rokona, Minka barátnője.

¹⁹ Ma: Strázky, Szlovákia. Magyar neve Nagyőr. A levelekben mindig a német változat, Nehre fordul elő, ezért én is ezt használom.

kiállítási és egyéb élményeiről. Az érdekes és részletes leírások mind azt a célt szolgálják, hogy a festőnő élményei elősegítsék az írónő szellemi fejlődését.

Czóbel Minka és Büttner Helén levelezése jelentős mennyiségű anyagot ölel fel.²⁰ Levelezésük főként kapcsolatuk kezdetén volt aktív, minden héten írnak egy, de néha több levelet is. Amennyiben erre nincs idejük, akkor levelezőlapot küldenek egymás megnyugtatóására. Ezekből a forrásokból az is kiderül, hogy Minka gyakran küld csomagot Helénnek, ami ennivalót, könyveket és gyakran virágokat is tartalmaz az anarcsi kertből, ezzel örömet szerezve a fiatalabb barátnőnek.

A többségében épen maradt levelek általában mindkét fél részéről németül íródnak, de később, főként 1914 után egyre több, sokszor oldalakra terjedő francia betét van bennük.

Sajnos Minkának a festőnőhöz írott levelei közül csak igen kevés maradt fenn, hiszen a festőnő leveleiből az is kiolvasható, hogy sűrű híradásaira válasz is érkezett. Eltűnésük oka Büttner Helén életmódja, gyakran változó tartózkodási helye lehet. Czóbel Minka többször rendezi leveleit, és a hozzá írottak csaknem teljes létszámban megvannak. Büttner Helén valószínűleg nem tartja fontosnak, hogy egyik helyről a másikra egész levelezését magával vigye. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a tőle származó levelek keltezése folyamatos, míg Minkának csak 1896-ig írott leveleit találtam meg, itt megszakadnak, és a következő csak 1900-as dátummal kerül elő.

Minka leggyakrabban franciakockás kéziratlapra, barátnője inkább közepes nagyságú tartós levélpapírra ír, de Párizsban ennél kisebb alakúra, és finomabbra tér át. Van néhány levele, amelyeket talán könyvelésre szolgáló papírra írt. Később a kezébe kerülő színes ceruzákkal is rója a sorokat. Betűi dőltek, férfiasan határozottak, sok helyen nehezen olvashatók. Leveleiben sok rajz található, hol egy-egy kiállításon szereplő képet tesz Minka számára szemléletesebbé, hol valamilyen technikai dolgot magyaráz rajzon keresztül, hol pedig csak díszítésre szolgálnak az apró vázlatok.

Minka írása szép, egyenletes, szabályos. Az általam vizsgált időszakban kevert betűtípussal, az írott gót és latin betűket felhasználva ír, ez azonban 1900 után megváltozik, és ő is áttér a latin betűk írására, amelyet Helén már kezdettől fogva gyakorol.

A levelekben Minka Bobnak szólítja Büttner Helént. (Ez a név Margócsy József szóbeli közlése szerint a festőnő egy kedvenc lovának neve volt, és innen örökölte. Erre azonban még nem találtam sehol pontos utalást.) Sajnos, Minka első

²⁰ A levelezés egy része Nyíregyházán, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban, másik része az Országos Széchényi Könyvtárban található. A Czóbel-hagyaték kettéválasztása teljesen esetleges volt, hiszen kideríthetetlen okok miatt az Anarcsról 1949–50-ben, két zsákban elhozott hagyaték egyik fele Nyíregyházára, másik fele a Nemzeti Múzeumba, majd onnan az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került. Mindenesetre Minka leveleinek nagyobbik része Nyíregyházán, Helén leveleinek nagyobb része pedig Budapesten található. A Minka által írott levelekből a nyíregyházi levéltárban 132 van, amiből 24 töredékes. Budapesten Minkának 25 levele olvasható. Büttner Heléntől 321 Minkának szóló levelet találhatunk meg az OSZK-ban, Nyíregyházán csak harmincat.

Bobhoz írott levele csak 1891-ből származik, ekkor már Lieber Bob! megszólítással,²¹ amelyből nem derül ki, hogy egy már örökölt vagy egy általuk kitalált név lehet. Az mindenesetre feltűnő, hogy ezt a nevet csak Minka és családja használja a festőnőt említve. Egyik levelének tanúsága szerint Büttner Helén teljesen lemond kereszttségben kapott nevééről.

Később lesz használatos a Piep elnevezés; Minkánál 1893-ban²² szerepel először, Bob azonban 1895-ig²³ nem tér rá erre a kedveskedő megszólításra, inkább megmarad a kemény „Lieber College!” mellett, amelyet ritkán „Lieber Freund und College!”-re enyhít, önmagát azonban már ebben az időben is szívesen nevezi Piepnek.

Feltűnő, hogy hímnemű megszólításokkal élnek, amely csak kettejük között használatos. A festőnőhöz írott egyéb levelekből kiderül, hogy ez nem volt általános a másokkal való érintkezésben. Margócsy József elbeszélése szerint sokan azt mondták, hogy szerelmi viszonyban állhattak egymással, erre egy 1896-ban megjelent újságcikk is utalhat: „*Nérén, a Mednyánszkyak ősi kastélyában víg élet folyik, ha odajön a család Sappho-ja*”.²⁴ Lehetséges, hogy ez a megjelenítés azonban csupán Czóbel Minka költőnő voltát kívánja jelezni. Az általam vizsgált időszakban semmi sem utal ilyesféle kapcsolatra. Semmiképpen sem jelez a hímnemű megszólítás szerelmi viszonyt, inkább művész mivoltukat, a férfitársadalomban való egyenjogúságukat jelölheti. Viszonyuk 1890–1896 között eleinte kollegális, majd később egyre inkább átmegy anya-gyermek kapcsolatba, amelyben Minkáé az irányító szerep.

„*Önzetlen barátság kötötte őket egybe. A legnemesebb értelemben vett platoni barátság volt ez, mely az evolúció művészetük tökéletesítésében jutott kifejezésre.*”²⁵ Bob nagy hatással volt Minka költészetére, amelyre igen jellemző az erősen festői látásmód, a színek nagyon fontos szerepet kapnak. „*Mindent, tájakat és embereket egyaránt a festő szemével néz.*”²⁶ Egyszer pedig Minka maga is arról panaszkodik Bobnak, hogy egy versötletét már látja, de leírni nem tudja.²⁷ Kedvtelésből Minka maga is fest, Büttner pedig boldog, hogy barátnője ebben igazán örömét leli.²⁸ Minka képeit Bob gyakran segítően bírálja. A költőnő olyan gyakran fest, hogy Kis Margit szerint a környék népe mint festőre emlékezett Czóbel Minkára. Azzal, hogy Büttner Helén Minka festői látásmódjának fejlődését segíti

²¹ SZSZBML, XIII. 2. 6. pallium (a továbbiakban pall.), 4. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1891. ápr. 15.

²² OSZKK, 30/226. 1. db. Minka Bobnak, Mándok, 1893. nov. 6.

²³ OSZKK, 30/22. 74. db. Bob Minkának, Boncida, 1895. jún. 5.

²⁴ [Böhm Sándor] V. S.: Czóbel Minka. Új idők, 1896. febr. 2. 6. sz. 131.

²⁵ Kis, 1980. 171.

²⁶ Uo. 15.

²⁷ SZSZBML, XIII. 2. 10. pall. 8. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1895. jún. 8.

²⁸ OSZKK, 30/22. 32. db. Bob Minkának, Pest, 1893. márc. 28.

elő, költészetének lényegébe kapcsolódik be. Minka pedig Bob művészi előrejutását, kedélyének, hangulatának szinten tartását követi igen nagy figyelemmel.²⁹

A szellemi fejlődést szolgálja az is, hogy a levelekben kevés szó esik a társasági életéről, a pletykákról; leginkább a művészettel, a képzőművészettel és az irodalommal foglalkoznak. A két művészről folyamatosan beszámol arról, hogyan halad épp aktuális munkájával, majd pedig kölcsönösen közlik észrevételeiket a másik művével kapcsolatban. Minka sokszor küld Bobnak verseiből saját német nyersfordításában. Bob a válaszlevélben leírja ezekről a véleményét. Sajnos csak egyetlen ilyen elküldött vers maradt fenn,³⁰ a többiről csak Bob leveleiből értesülhetünk.

Leginkább egyenrangú művészeknek látják és láttatják egymást, kölcsönös tisztelettel és szeretettel viseltetnek egymás alkotómunkája iránt. Levelezésük közben nemcsak művészként, hanem emberként is egyre közelebb kerülnek egymáshoz, és ebben a közeledésben a legfontosabb szerepet az 1894-es esztendő kapja. Ekkor szomorú esemény történik, meghal Bob édesapja. Bár mindvégig magázzák egymást, ebben az időben, Minka „vigasztaló levelében” tegezõ formula bukkan elő, amely sem előbb, sem később nem jellemző a kapcsolatra. Ebben az 1894. március 18-án kelt levélben fogadja Minka szívbeli gyermekévé Bobot.³¹ A levelekből úgy tűnik, hogy Minka egyébként is a megbékélést, a lelki egyensúly megteremtését tette lehetővé Bob számára.³²

Minkának nem kevésbé fontos Bob társasága, a festõnõ jelenléte az õ lelki kiegyensúlyozottságát is elősegíti: „*Örülnek, ha itt lenne kedves Bob, hogy szörnyű hangulataimat magára aggassam. Nem önzõ kívánság, ugye? Óh, milyen nemes vagyok. Azért is szeretném még, ha itt lenne, mert olyan nagyszerű volt Önnel csevegni, sétálni stb., és mert senki mással nem tudok úgy tartózkodás nélkül és teljes bizalommal mindent megbeszélni, mint Önnel, jó öreg Bobom. Nagyon hiányzik nekem.*”³³ Később ezt írja: „*Már előre örülök érkezésének, és majd ismét kikúrálom pesszimizmusából és túlhajszoltságából.*”³⁴ 1894-ben mind gyakoribbak azok a

²⁹ SZSZBML, XIII. 2. 10. pall. 6. db. Minka Bobnak, Nehre, 1893. ápr. 10.

³⁰ Ez a *Chaos* c. vers, ami a *Maya* c. kötet 97. oldalán található. Lásd még SZSZBML, XIII. 2. 10. pall. 6. db. Minka Bobnak, Nehre, 1892. ápr. 10.

³¹ „*Ön hozzám tartozik egészen, minden egyes lélegzetvétele fontos nekem. És szeretem Önt, mint ahogy csak szülők szeretik gyermeküket; az Ön gondja az én gondom is, az Ön öröme az én örömöm is.... De a szívemben Ön az én gyermekem, az én drága, kedves, szeretett gyermekem... Az ember tényleg tehetetlen mindazzal szemben, amit ezerszer jobban szeret, mint a saját életét?... Minden, minden, amit mondani tudok Önnek csak az, hogy szeretem Önt, hogy a szeretett, drága, szívbeli gyermekem vagy, hogy szívemre szoritálak, és ezerszer csókollak...*” SZSZBML, XIII. 2. 9. pall. 5. db. Minka Bobnak, Nehre, 1894. márc. 18.

³² „... ez az ember vette a bátorságot, hogy beleavatkozzon az életembe, akaratom ellenére a legszebb órákat szerezzék nekem, szépségeket mutasson nekem, amelyek innár nem akartak megmutatkozni, kírángatott a fertõbõl, amiben magamnál éreztem magam...” OSZKK, 30/22. 12. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1891. júl. 9.

³³ SZSZBML, XIII. 2. 7. pall. 3. db. Minka Bobnak, Nehre, 1892. ápr. 10.

³⁴ SZSZBML, XIII. 2. 8. pall. 4. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1893. ápr. 23.

levelek, amelyekben Minka őszintén bevallja, mennyire hiányzik neki Bob. Egyre erősödik a „Piepismus”!³⁵

Bobnak is nagyon hiányzik Minka társasága, amely hol a megszólításokból, hol pedig a búcsúformulákból derül ki, ő is a játékos madár csipogást használja ennek kifejezésére, amelyet öregkorukig megőriznek.³⁶

Minka mindenképpen otthont, legalább egy biztos pontot próbál nyújtani a házából elszakadt, és egyébként is nagyon sokat utazó festőnőnek, s ebben főként édesanyja, de családjának más tagjai is segítenek neki. Anarcs mindkettőjük számára rendkívül fontos. Minka műveiben számtalanszor kifejezi a szülőföldhöz, a birtokhoz, a parkhoz való erős kötődését. Bob számára pedig az otthont, a családot jelenti. A karácsonyon kívül néha csupán egy-egy hetet tölt itt hűsvétkor vagy pünkösdkor, de ezek a látogatások mindig felüdülést jelentenek számára.³⁷

Minka bátyja, István már megismerkedésük után jó véleménnyel van a festőnőről. Bob nagyon tiszteli Minka sógornőjét, Mednyánszky Margitot, Mirit is, akit minden levele végén Minka édesanyja mellett külön is üdvözl. A levelekből az is kiderül, hogy Bobot eleinte Minkával együtt meghívják Nehrre is, s mivel Mándokra mindketten bejáratosak, ott is többször tartózkodhatnak együtt. Bobot tehát kezdetben elfogadja Mándok és Nehre, később azonban — valószínűleg származása miatt — egyre inkább ellenzik Minka hozzá fűződő barátságát. Először a sznob mándoki társaság hozza tudomására felesleges voltát, a levelekből kiderül, hogy egyre ritkábban hívják meg a Forgách-birtokra.³⁸ Nehréről pedig valószínűleg Miri szeszélye miatt maradozik el eleinte.³⁹ Körülbelül egy év múlva azonban István világosan tudtára adja, hogy nemkívánatos vendég Nehrén.⁴⁰

A levelezés azonban változatlanul tart továbbra is, és Bob 1895 karácsonyát még Anarcs-on tölti, hiszen Minka szüleinek egyelőre nincs kifogásuk a barátnő ellen. Ekkor azonban majdnem szakítanak egymással, bár ez már csak 1896-ban derül ki. Bob ugyanis egy veszekedés alkalmával azt javasolja, szakítsák meg a levelezést, s bár viszonylag sok levél maradt fenn 1896-ból, mégis feltűnő, hogy csak áprilisi keltezéssel kezdődnek. Az év elejéről nem maradt fenn irat, de az is

³⁵ „És ha érdekes emberek vesznek körül, akkor hiányzik nekem a legjobban, mert akkor látom igazán, mennyire értékesek számomra az Önnel folytatott beszélgetések, és hogy senki sem tud olyannyira megérteni, mint az én kedves Piepem! Piep! Piep! Piep!” SZSZBML, XIII. 2. 9. pall. 6. db. Minka Bobnak, Nehre, 1894. ápr. 23.; „Éppen most jött át Bertha Baktáról... Természetesen sokat beszélünk Piepről. Berta nagyon kedves. amivel megörvendeztetett az az, hogy szereti az én kis Piepemet, és én is szeretem őt ezért. Sok volt itt ma a piepismus.” SZSZBML, XIII. 2. 9. pall. 7. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1894. jún. 21.

³⁶ „... az Ön kicsi, Ön után csipogó, odaadó Piepje.” OSZKK, 30/22. 47. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1894. jan. 24.

³⁷ OSZKK, 30/22. 11. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1891. jún. 24.

³⁸ OSZKK, 30/22. 64. db. Bob Minkának, Párizs, 1894. júl. 30.

³⁹ Minka Evelinnek, Nehre, 1894. márc. 9. In: Margócsy, 1988. 151.

⁴⁰ „Ami Nehrét illeti, ha időm lenne, akkor se mennék oda ilyen bánásmód után annak a brutális baknak a részéről, aki Anarcs-on értésemre akarta adni, hogy Nehrén nem akarnak látni többet.” OSZKK, 30/22. 84. db. Bob Minkának, Zsibó, 1895. aug. 25.

lehetséges, hogy valóban nem is íródott. A fennmaradt levelekből erős nézeteltérés körvonalai olvashatók ki, bár éppen az erről szóló darabok rongálódtak meg leginkább, illetve ezek maradtak fenn hiányosan. A konfliktus alapja Minka Olgyai Viktorral, a nála tizenhét évvel fiatalabb festőművésszel való kapcsolata lehetett, amely újabb reményt adott az anarcsiaknak arra, hogy Minka férjhez megy, és normális egzisztenciát teremthet. A levelekből azonban kiderül, hogy Bob tisztátalannak tartja ezt a szerelmet, és ez a durva jelenetek miatt az anarcsiak számára is világossá válik. Valószínűleg félnek attól, hogy a házasság Bob miatt füstbe megy. Éppen ezért a mindig kedves Evelin is hidegen bánik vele.”⁴¹

Bob azonban nem akar a házasság útjába állni, inkább biztatja a boldogságra Minkát, még ha ezt saját meggyőződése ellenére is teszi. De úgy érzi, így elveszítenék a régi ideálokat.⁴²

Minka eközben igyekszik barátságáról meggyőzni Bobot, újra visszahívja magához.⁴³ Az ügy végül tisztázódik, Minka nem megy férjhez, és a levelek hangja is egyre nyugodtabb lesz, bár még mindig telve bánattal Bob részéről.

Főként Minka édesanyjának halála után vannak sokat együtt, együtt utaznak Párizsba, s Bob is egyre több időt tölt Anarcszon most már Minka és Emma vendégeként. Anyagi ügyek miatt Minka összetűzésbe kerül Emmával, és ekkor ismét úgy tűnik, hogy Bob elveszíti otthonát. Minka az ügyet úgy intézi el, hogy Bob az ő vendégeként, az ő költségén teljes joggal élhet Anarcszon. Ekkor 1908-at írunk. Ezután az utazásoktól eltekintve mindhárman az anarcsi kastélyban élnek életük végéig. Bob is itt hal meg 78 évesen, aggkori végkimerülésben 1943. augusztus 24-én. Minka éppen nincs otthon, már csak a temetésre érkezik Tátraszéplakról, a szanatóriumból. „26. Késik a vonat. Kisvárda, hordár jön. Tóth kocsival itt, mondja, hogy d. u. temetés. Mondom: nem! nem! Itthon! Bár ne mentem volna el. A drágám vár. Emmynek köszönök. Felravitolozva az ebédlőben. Kinyitatom a koporsót, megérintem a drága kezét, imakönyvet teszek bele. Mondom Tóthnak, rendezze a temetést. Soha-soha meg nem bocsátom magamnak, hogy elhagytam, — a magam egészségére gondolva, s ő, a drága, várt, — bár egy jó órámmal nem volt Széplakon, mégiscsak maradtam. Átkos kényelemszeretetből. Csak még egyszer láthatnám, még egyszer jó lehetnék hozzá! Kipakolok. Bob kutya nem hagyja el a ravatalt: nem eszik, csak ott fekszik. Elkészülök mindennel. Jönnek, harangoznak, Gida szép koszorút hoz. Beszentelés után a kertben, hol úgy szeretett lenni, a

⁴¹ „Az Ön meghívása Önhez érvényes maradt számomra, és így el is fogadtam. Ha Ön vagy én a saját otthonunkban lennénk, akkor pünkösdkor együtt lehetnénk. De mamája búcsúzaskor azt mondta nekem: »Na, kedves Bob, akkor hosszú ideig nem látjuk egymást!«, anélkül, hogy mint máskor megkérdezte volna, hogy mikor jövök, vagy meghívott volna. Így, direkt meghívás nélkül nem lehet jönni.” OSZKK, 30/23. 5. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1896. ápr. 30.

⁴² OSZKK, 30/23. 2. db. Bob Minkának, [?] 1896. ápr. 7.

⁴³ SZSZBML, XIII. 2. 11. pall. 5. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1896. okt. 13.; SZSZBML, XIII. 2. 11. pall. 1. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1896. Feltámadáskor (ápr.)

sírhelyüknél van a helye. Leeresztik. Az örök világosság fényesedjék neki."⁴⁴
Minka négy évvel éli túl barátját.

Művészetük érintkezési pontjainak „virágkora” az 1890–1896 közötti időszakra esik. Ez a periódus három-három olyan műnek a keletkezését öleli fel, amelyek fontos szerepet játszanak a két művésznő pályáján, s amelyek szoros kapcsolatban állnak egymással. Ezek: Büttner Helén vadászképe és ökrös képe, melyet „*Ochsenbild*”-ként említenek, Czóbel Minka *Hafia* c. elbeszélése és *Maya* c. verseskötete; ezenkívül pedig Bob oroszlanos képe (*Löwenbild*) és a *Lélekvándorlás* (*Seelenwanderung*) c. mű. Más alkotások is készülnek természetesen ebben az időben, de ezeket említik legtöbbször, ezek állnak a központi helyen.

Megismerkedésükkor, az 1890–91-es időszakban Bob Forgách László birtokán vadászképet fest a grófnak. Minka ekkor *Hafia* c. művét írja, amely szintén kapcsolatban van a gróffal, az ő birtokán, illetve erdeiben játszódik. A szerző ajánlása is neki szól. A *Hafia* két síkon játszódik: az egyik a Minka által jól ismert környezet, a „sportemberek”, a nemesek világa, a másik síkon pedig két fiatal orosz paraszt boldogtalan szerelmét követhetjük nyomon. Számunkra érdekesebb a vadászársaság ábrázolása, hiszen ezt festi meg Bob is. A művet talán úgy is felfoghatjuk, mint elevené vált festményt, hiszen az alakok mozogni, beszélni kezdenek, s valahogyan rálopózik magának a festőnek az alakja is. „*A faszor közepén tarka kopók, de úgy egy csomóban, hogy az egész csak egy idegesen mozgó fehéres pecsétnek látszott. A kutyák után a falkanagy, Gimesy László széles alakja tünt fel, nyugodtan, pompásan, gyönyörűen lovagolt. Utána a többi lovasok. Szépen nézett ki e homályos őszi napfényben a posztó vadászkatók bársonyos sötét-zöld színe, a fényes arany jelvényes gombok, az éles piros mellények, még néhány kék huszár egyenruha tarkította a képet s egy lovasné gyermekes kedves alakja.*”⁴⁵ — írja Minka.

A *Hafiát* már megjelenése idején, de az utókor részéről is sok kritika érte. Később kidolgozottabb formáját *Pókhálók* c. elbeszéléskötetében közölte *Miter menyasszonya* címmel. Minket mégis ez az eredeti forma érdekel, hiszen a levelek ezt érintik, és csak ebben van jelen Minka közvetlen környezete, a mándoki kastély.⁴⁶

A Pesti Napló 42. évfolyamában, az 1891. április 12-én megjelent kritika Ágnes alakját emeli ki, s valóban leginkább a nemesi körrel foglalkozik. De valójában nem a „sportvilágot”, hanem a szerzőt bírálja, aki ahelyett, hogy Ágnes alakját dolgozná ki részletesebben, kevésbé sablonosan, a saját környezetétől távol álló parasztok világát is ábrázolja; nem túl sikeresen. A kritika a mű aránytalanságára világít rá: „*Czóbel Minka nem is a Hafia, hanem az Ágnes környezetét, milieauját*

⁴⁴ Minka naplója. 1943. aug. 26. In: Margócsy, 1988. 311–312.

⁴⁵ Czóbel Minka: *Hafia*. Budapest, 1891. 61.

⁴⁶ „*Megjelent az első kritika a Hafiáról a Pesti Naplóban. Olyan buta, amilyen csak lehet. Tulajdonképpen sok dicséretet kap a könyv, de benne van az egész kasztgyűlölet a Hafiában ábrázolt körökkel, a sportemberek világával szemben. A kritika álláspontja: újságírók kontra sport.*” Lásd SZSZBML, XIII. 2. 6. pall. 4. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1891. ápr. 15.

rajzolja az egész novella folyamán, úgy, hogy az elbeszélés olyan benyomást tesz, mint egy igen díszes nagyarányú keret, melybe egy idegen nagyon kicsiny képecske tévedt valamely szeszély folytán.”⁴⁷

Bob is felhívja Minka figyelmét erre az aránytalanságra, mégis lelkesen gyűjti ismerőseinek a műről alkotott véleményét, és a könyvet megpróbálja eljuttatni mindkét érintett réteghez.⁴⁸

Büttner *vadászképe*re, amely a festőnőnek Minka Justhoz írt levelei szerint sok kint okoz, mind ez ideig nem sikerült rábukkannom. Bob azt szeretné, ha képe részt venne az 1892-es téli kiállításon, de beigazolódik félelme, és nem fogadják el.⁴⁹

Büttnernek az *ökrös képe* vált a legismertebbé, hiszen ezt állították ki a párizsi Champs de Marsban, majd több kiállításon is részt vett Berlinben, Münchenben, Budapesten.⁵⁰ A művésznő közlése szerint pedig Boeuf-Hongrois címen a katalógusban reprodukálták is.⁵¹

Büttner már 1891 áprilisában készül a festésre Podmaniczkyék kartali birtokán, de csak júniusban fog hozzá. 1891 novemberében még mindig dolgozik a képen, amiről Minkának is ad egy rajzot.

A kép Párizsban bejárt útjáról nem szólnak a levelek, de azt megtudhatjuk belőlük, hogy Bob 1892 novemberében Czóbel István címére küldeti Münchenből,⁵² majd 1893 márciusában már az ő műtermében van.⁵³

1893-ban jelenik meg Czóbel Minka *Maya* c. kötete, melynek születése az ökrös képével esik egybe. Minka ezt mondta egyszer a Mayáról: „*Talán ezt a kötetet szeretem a legjobban.*”⁵⁴ És valóban, Bob egyik leveléből kiderül, hogy Minkának tényleg öröme telik ebben a munkájában.⁵⁵

⁴⁷ p. m.: Czóbel Minka: Hafia. Pesti Napló, 1891. ápr. 12.

⁴⁸ „Podmaniczky Berta grófnőnek akkoriban még nem olvasta mindhárom lánytestvére a Hafiót, a Bertának azonban nagyon tetszik, de azt állítja, hogy nem tud objektív kritikát és véleményt mondani, mivel minden ábrázolt személyt ismer, és ezek felkeltették érdeklődését.” OSZKK, 30/22. 10. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1891. ápr. 27.; „... felkerestem az én parasztomat, Hegyi Jóskát a Pusztán, elvittem neki a Hafiót, egy üveg Borovicskát... az asszony jól tud olvasni, kíváncsi vagyok mit szól a Hafióhoz.” OSZKK, 30/22. 32. db. Bob Minkának, Pest, 1893. márc. 28.

⁴⁹ Magyar képzőművészek lexikona. Budapest, 1915. A lexikonban, amelyben Bob kiállításon szereplő képeit felsorolják, ez a kép nem szerepel. 1915-ben Forgách László tulajdona.

⁵⁰ Czóbel Minka: Egy festőnőről. Művészet, 1902. 170.

⁵¹ Tábori, 1913. 28.

⁵² OSZKK, 30/22. 26. db. Bob Minkának, Mácsa, 1892. nov. 28.

⁵³ OSZKK, 30/22. 31. db. Bob Minkának, [?] 1893. márc. 15. A kép későbbi sorsáról nem tudok semmi pontosat. A kép eredeti címe: A szántás. Talán ez az a kép, amely a nyíregyházi Jósza András Múzeum vendégszobájában függ.

⁵⁴ Kis, 1980. 85.

⁵⁵ „Örülök, hogy örömet leli művében, a Mayában. Ilyen érzése nincs az embernek következmények nélkül. Ez annak a jele, hogy valami értékes, az ember a legmagasabb mércével dolgozik, természetesen csak a komolyan igyekvők.” Bob Minkának, [?] 1892. nov. 9. OSZKK, 30/22. 23. db.

A kötet uralkodó színe a fehér, ahogyan Bob igen pontosan megállapítja.⁵⁶ Danyi Magdolna így foglalja össze a fehér szín jelentőségét Czóbel Minka költészetében: „A fehér szín Czóbel legkedvesebb színe. P. Dombi Erzsébet elemezte a századforduló prózájának színhasználatát, rámutatva, hogyan találta meg e kor — az érzékelhető egyéni módosulásokkal egyetemben — a maga sajátos álomvilágának alapszíneit; színkombinációiban a színek metafizikus jelentéshez való jutottságát ismertette fel. A fehérség a »vágytalan boldogság«, a nyugalom, a béke színe Czóbel költészetében is, és még kifejezettebb, mint prózájában.”⁵⁷

Kis Margit is így ír a *Mayáról*: „Ezt a kis munkáját úgy is jellemezhetnénk, hogy a fehérség szárnyain”,⁵⁸ vagy ahogyan Weöres Sándor ír ezekről a versekről: „Átlátszó levegőből és csillagfényből szövöttek, fénylő fehérségen-túli fehérből.”⁵⁹

Minka a *Mayával* egyidejűleg, már 1892 decemberében kezd el dolgozni *Lélekvándorlás* c. művén, Bob pedig 1893 tavaszán fog hozzá *Oroszlánok* c. képéhez. E két műnek is érdekes a kapcsolata. Itt nem a téma vagy a tartalom köti össze őket, mint a vadászkép és a *Hafia*, illetve az ökrös kép és a *Maya* esetében, hanem a fogadtatás. Büttner Helén oroszlanos képét⁶⁰ sehol sem fogadják el kiállításra; sem Párizsban, sem Pesten; Minka pedig franciául jelenteti meg művét, s így itthon nem kelt túl nagy visszhangot, ha pedig kelt, akkor leginkább támadások érik mind a költőt, mind pedig művét. A *Lélekvándorlás* leginkább azért fontos számunkra, mert ezen a két művésznő közösen dolgozik. A könyvet Büttner Helén illusztrációi díszítik, és ő tervezi címlapját is.

A *Lélekvándorlással*, csakúgy mint az oroszlanos képpel, mostohán bánt az utókor. Megjelenésekor egyetlen cikk számolt be róla, azután pedig sűrű csend vette körül. Csupán Kis Margit foglalkozik vele 1980-ban megjelent monográfiájában. Ő viszont úgy találja, hogy ez a mű mintegy summáját adja Czóbel Minka világszemléletének, és bepillantást enged lelki világába is.⁶¹ Pór Péter vele ellentétben „majdnem olvashatatlanak” bélyegzi, és kiadásának évét is tévesen közli; korábbra teszi, mint első verseskötetét.⁶² Korabeli fogadtatása is ugyanilyen el-lentmondásos, hiszen a franciák elismeréssel fogadták, Magyarországon viszont csak nagyon kevesen olvasták, és Minka az egyházzal is összetűzésbe került miat-ta.⁶³ A mű kiadását sajnos Justh már nem érthette meg, pedig ő ismertette ösz-sze Minkát a magyar nyelvű kéziratot végül franciára fordító Melchior de

⁵⁶ „... az előző évben mindketten fehér dolgokon munkálkodtunk: a *Maya* és az ökrök...” OSZKK, 30/22. 46. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1893. okt. 18.

⁵⁷ Danyi Magdolna: Czóbel Minka. Újvidék, 1980. 41.

⁵⁸ Kis, 1980. 85.

⁵⁹ Weöres Sándor: Czóbel Minka. In: Boszorkánydalok. Budapest, 1974. 7.

⁶⁰ Az oroszlanos képnek 1895 augusztusában, Aszódon nyoma vész, kutatóútjaim során egyszer sem találok vele.

⁶¹ Kis, 1980. 81.

⁶² Pór, 1974. 246.

⁶³ Kis, 1980. 82.

Polignackal.⁶⁴ Nem igaz tehát Pór Péter azon állítása, hogy Minka a könyvet franciául írta volna.⁶⁵ A *La migration de lame* 1897-ben jelent meg.

Bob egy levele arra utal, hogy 1893. július 12-én a műnek már készen kellett lennie (sőt sokkal hamarabb, mert a levél pesti keltezésű). Ebben a levélben számol be arról, hogy odaadta Zsibón Wesselényi Fannynak, aki nagyon lelkes volt, és máris meg akarta venni a könyvet. 1893 októberében pedig már Podmaniczky Berta olvassa, és ekkor merül fel először az ötlet, hogy Bob illusztrálhatná a könyvet.⁶⁶

1894 januárjának végén megszületik a címlap első terve, amely majd a mű címét is eldönti.⁶⁷ Minka úgy látszik, megfogadta Bob tanácsát a címmel kapcsolatban, de a címlap mégis más formájú lett. „*A színes címrajz jellemzően magyarázza meg az új könyv tartalmát. A csillagos űrben fekete Szfinx tartja karmai közt a földgömböt, zölden világító szemeivel az előtte álló homokóra fölött belenéz a nagy mindenségbe. Ez a nagy mindenség, a lét rejtelmek, a lélek titkai, a lélekvándorlás és a spiritiszták homályos hangulatai, némi teozofiával keverve adják a mű tartalmát.*”⁶⁸

A címlap-illusztrációt a két művésznőhöz hasonlóan a kritika is fontosnak tartja, hiszen ez az egyetlen megjelent korabeli ismertetés is ennek leírására áldozza terjedelmének mintegy harmadát. Minka és Bob pedig még 1894-ben is tovább dolgozik a művön.⁶⁹

Minka 1894 júliusában levelet kap Justhtól, melyben az író közli, hogy meg akarja ismertetni Polignackal, aki egy magyar antológiát kíván lefordítani és Franciaországban kiadni. Minkának tehát reménye nyílik arra, hogy az anyagi gondokat leküzdhesse, és megjelentethesse *Lélekvándorlás* c. művét. Ekkor a *Lélekvándorlás* francia fordításáról még nem esik szó.

Az illusztrációk pedig továbbra is készülnek, bár Bobnak a megélhetéshez szükséges megrendelések mellett kevés ideje jut rá. Mindenesetre 1895 augusztusában úgy véli, hogy ha minden jól megy, akkor egy év alatt elkészül velük.⁷⁰ Valószínűleg ekkortájt kap Minka Polignactól levelet, amelyben talán már a fordítás

⁶⁴ Melchior de Polignac (1857–?): francia publicista, műfordító. A Károlyi grófokkal állt rokonságban. Justh barátja, egy magyar verses antológia elkészítője, franciára fordítója. Czöbel Minka *Lélekvándorlás* c. művét is ő fordította franciára.

⁶⁵ Pór, 1974. 244.

⁶⁶ OSZKK, 30/22. 45. db. Bob Minkának, Aszód, 1893. okt. 12.

⁶⁷ „*Ja igen, nem akarja a Lélekvándorlás címet adni a művének? Van egy címlap-ötletem. Egy obeliszk, egy szfinx, amin egy marabu ül, a háttérben piramisok. De ez csak ehhez a címhez illik, különben nem érthető. Ez azonban teljesen Öntől függ, mert nekem kell igazodni az Ön művéhez; de minderre még sok időnk van.*” OSZKK, 30/22. 47. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1894. jan. 24.

⁶⁸ [?]: Czöbel Minka francia könyve. Új Idők, 1897. jún. 13. 25. sz. 553.

⁶⁹ „*Tegnap megint lélekvándoroltam egy kicsit, ez a munka azonban csak nehezen megy... és még sincs olyan művem, ami ennyire a szívemből nőtt volna ki.*” SZSZBML, XIII. 2. 9. pall. 3. db. Minka Bobnak, Anarcs, 1894. febr. 10. és OSZKK, 30/22. 49. db. Bob Minkának, Aszód, 1894. febr. 12.

⁷⁰ OSZKK, 30/22. 80. db. Bob Minkának, Aranyos-Igéres, 1895. aug. 5.

gondolata is felmerül.⁷¹ Aztán hónapokig semmi hír Polignacról, majd csak körülbelül október végén, november elején jelentkezik.⁷²

Bob tehát nem akarja, hogy magyarok segítsék a mű kiadását, inkább ő is támogatja anyagilag. Az egyik képéért kapott viszonylag nagy összeget (400 forintot) takarékkönyvbe helyezi, hogy ne tudjon hozzányúlni, hanem megmaradjon a *Lélekvándorlás* kiadásának támogatására.⁷³

A Lélekvándorlást már megjelenése előtt a fentebb említetteken kívül is sokan olvassák.⁷⁴ További híradás a kéziratról nincs a levelezésben, az is lehet, hogy gróf Teleki Sándorné Kende Juliska⁷⁵ hagyatékában még meg lehetne találni a magyar nyelvű változatot. Az illusztrációkról az utolsó jelentés 1896. augusztus 20-án érkezik Minkának.⁷⁶ Minka a *Lélekvándorláshoz* írt magyar nyelvű verseket felhasználja a *Fehér dalok* és *A virradat dalai* c. köteteiben. Mindkét kötet előbb került kiadásra, mint a *La migration de l'ame*.

Dolgozatomban a két művésznő barátságának történetét csak röviden volt módomban vizsgálni. A levelek sok, itt nem tárgyalt témával foglalkoznak még, amelyek feldolgozása szintén fontos lenne. Az 1896 utáni anyag is, amely szintén sok érdekes részletet tartalmaz, vizsgálatra vár még. Az azonban talán ebből a dolgozathoz is nyilvánvalóvá vált, milyen jelentős hatást gyakorolt Büttner Helén Czóbel Minka művészetére, s hogy a kapcsolat további részleteinek alapos feltárása mennyire fontos az életmű szempontjából.

⁷¹ Uo.

⁷² „... hogy végre Polignac és a befejezett Lélekvándorlás ismét hallatnak magukról, duplán örülök ennek. Na végre tehát teljesen le van fordítva, csak én vagyok erősen lemaradva a rajzokkal és a pénzzel! De mit lehet tenni, egy évvel hamarabb nem lehet semmit elkezdeni. Ön csak maradjon mindennel, ami hamisítatlanul francia, töretlen kapcsolatban, ez a legfontosabb. — Malonyairól mint emberről és mint művésztől itt csak elitélő véleményt hallok, mindenesetre ne avassa be a Lélekvándorlásba, és ne vegye túlságosan igénybe segítségét a mű kiadását illetően. Nem tudom, miért van kimondottan akaratom ellenére minden magyar beavatkozás ebbe a műbe.” OSZKK, 30/22. 91. db. Bob Minkának, Boncida, 1895. nov. 8.

⁷³ OSZKK, 30/23. 1. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1896. [?] 15.

⁷⁴ „Tudja, hogy a Lélekvándorlás kéziratát és az illusztrációkat odaadtam Teleki Iskának. Nem írt még magának semmit erről? Remélem, hogy nem haragszik, hogy ezt tettem, hiszen Ön is sokaknak odaadta olvasni a Lélekvándorlást.” OSZKK, 30/23. 3. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1896. ápr. 15.

⁷⁵ Gróf Teleki Sándorné Kende Juliska (Szikra, Iska) (1864–1937): prózaíró, Minka rokona, tanítványa, barátnője.

⁷⁶ „Illusztrációkat sem csinálok már többet, mert már nem tudok.” OSZKK, 30/23. 13. db. Bob Minkának, Kiskartal, 1896. aug. 20.